

WIELKA BRYTANIA I KLĘSKA KOMINTERNU W CHINACH (1927)

Od 1923 r., poczynając od tzw. deklaracji Sun Yatsen-Joffe, ZSRR zaangażował się głęboko w Chinach. Przeciwnikiem w zakrojonej na szeroką skalę operacji był, jak to ujął jeden z bolszewickich publicystów:

(...) nasz główny i najniebezpieczniejszy wróg (...) Wielka Brytania, która zawsze widziała w silnej i zjednoczonej Rosji groźbę dla swojego panowania w Persji, Afganistanie, a zwłaszcza w Indiach¹.

Chińska Partia Narodowa, czyli Kuomintang zmarłego w 1925 r. Sun Yatsena, zreorganizowana została pod nadzorem kominternowskiego „doradcy” Michaiła Borodina według bolszewickich wzorów. Jej trzonem stać się mieli wstępujący do KMT indywidualnie działacze niewielkiej (480 członków w 1924 r.) Komunistycznej Partii Chin. Sowieccy oficerowie wyszkolili dowodzoną przez Czang Kaj-szeka, kuomintangowską Armię Narodowo-Rewolucyjną (ANR). Gdy 30 maja 1925 r. doszło do krwawego starcia między chińskimi demonstrantami a policją Dzielnicy Międzynarodowej (International Settlement) w Szanghaju, agenci sowieccy postarali się, by chiński ferwor polityczny, skierowany pierwotnie przeciw Japonii, skoncentrował się na Brytyjczykach. Wykonujący wiernie instrukcje Kremla, przywódca KPCh, Chen Duxiu streszczał strategię swojej partii następująco: Brytania i Japonia są najpotężniejszymi imperialistycznymi narodami w Chinach.

Podczas gdy Japonia troszczy się tylko o Zhang Zuolina na północy [potężnego dyktatora Mandżurii – J.P.], Brytania chce zdusić ruch nacjonalistyczny w centralnych i południowych Chinach. (...) Stąd proponujemy przeciwstawienie się w pierwszym rządzie Brytanii, potem Japonii i wreszcie Stanom Zjednoczonym².

Do końca 1926 r. znakomicie zorganizowana akcja strajkowa, połączona z bojkotem towarów, postawiła brytyjski handel w Chinach na krawędzi katastrofy. W zablokowanym Hongkongu straty szacowano na 2 mln dolarów dziennie. Wyładunek towarów w kolonii spadł z 56,7 mln ton w 1924 r. do 36,8 mln w 1926³. Jednocześnie

¹ M.L. Weltman (M. Pawłowicz), *Sowietskaja Rosija i kapitalistичесkaja Anglia* [w:] *Soviet Russia and the East 1920–1927. A Documentary Survey*, ed. X.J. Eudin, R.C. North, s. 157.

² Chen Duxiu, *Raport polityczny dla KC, lipiec 1926* [w:] *The Rise to Power of the Chinese Communist Party. Documents and Analysis*, ed. T. Saich, Armonk 1994, s. 171.

³ K.-Ch. Chan Lau, *China Britain and Hong Kong 1895–1945*, Hong Kong 1990, s. 195.

kontrolowany (jak wierzone powszechnie) przez Sowietów chiński Rząd Nacjonalistyczny w Kantonie wręcz wyzywająco kokietował Japończyków. Ich przedsiębiorcy bez wahania wkroczyli na rynki, z których wymieciono handel brytyjski, rząd zaś usłyszał od Stalina wcale wymowne słowa: „Sojusz między narodami japońskim i sowieckim oznaczałby (...) początek końca dla wielkich potęg kolonialnych (...) i byłby niezwyciężony”⁴.

Dyplomacja brytyjska, sprawnie kierowana przez Austena Chamberlaina, nie dała się jednak sprowokować do wojskowej interwencji. 9 października 1926 r. dzięki porozumieniu z umiarkowanym skrzydłem KMT zakończono na kompromisowych warunkach szesnastomiesięczny strajk i blokadę Hongkongu. Niedługo później, w zaskakującym tzw. memorandum grudniowym z 16 XII 1926 r., rząd brytyjski zaproponował natychmiastowe uznanie chińskiej autonomii celnej (co było daremnym postulatem Chin od wielu lat) oraz renegocjację traktatów, które „są pod wieloma względami przestarzałe”⁵. Poufnym zdaniem Chamberlaina „polityka, którą się obecnie proponuje, mogłaby (...) zaofiarować [kuomintangowskiemu – J.P.] władzom Południa alternatywę dla ich związków z bolszewizmem”⁶.

W chwili gdy Austen Chamberlain przystępował do walki z bolszewikami o duszę Kuomintangu, wojska tego ostatniego znajdowały się w nieustannym natarciu, rozbijając w błyskotliwej kampanii przeważające liczebnie armie wojskowych satrapów, zwanych zwykle „panami wojny” (z ang. *war-lord*).

Posuwanie się naprzód kantończyków [entuzjazmował się Stalin] oznacza cios zadany imperializmowi, uderzenie w jego agentów w Chinach. (...) Nie bezbronny lud staje naprzeciw armii starego rządu, lecz lud uzbrojony, w postaci jego rewolucyjnej armii. W Chinach uzbrojona rewolucja walczy z uzbrojoną kontrrewolucją⁷.

10 października 1926 r., dokładnie w rocznicę rozpoczętej tamże republikańskiej rewolucji 1911 r., w ręce ANR wpadło miasto Wuchang, tworzące razem z Wuhanem i Hankou tzw. trójmiasto. Do Wuhanu w sam dzień nowego roku przeniósł się też nacjonalistyczny rząd. Jeszcze w lutym 1926 r. VII plenum Kominternu zapowiedziało, że gabinet ten stanie się „władzą ludową (...), demokratyczną dyktaturą proletariatu, chłopstwa i innych wyzyskiwanych klas”⁸. Stalin był jeszcze szczerzy: „Hankou – pisał 26 września 1926 r. do Mołotowa – stanie się wkrótce chińską Moskwą”⁹.

Tymczasem 9 grudnia w Hankou pojawił się ku ogólnemu zaskoczeniu świeżo mianowany (jeszcze nie objął placówki) poseł brytyjski w Pekinie, sir Miles Lampson. W czasie pięciu spotkań (ostatnie 16 grudnia) przeprowadził zagadkowe dla świata, ale toczone w zdumiewająco ciepłej atmosferze negocjacje z szefem dyplomacji nacjonalistów Eugenem Chenem (poddanym brytyjskim, urodzonym na Trynidadzie)¹⁰. Riposta

⁴ „Prawda”, 4 VII 1925.

⁵ Memorandum z 16 XII 1926 w: *Źródła do Historii powszechnej okresu międzywojennego*, red. S. Sierpowski, t. I, Wrocław 1989, s. 587–592.

⁶ Wypowiedź Chamberlaina na posiedzeniu Cabinet Committee on China, 30 XI 1926, CAB 27/337, 1st Meeting.

⁷ J. Stalin, *Dzieła*, t. 8, Warszawa 1950, s. 363–364.

⁸ Cyt. za: *Międzynarodówka komunistyczna, 1919–1943. Zarys historyczny*, Warszawa 1974, s. 274 i 275–276.

⁹ *Stalin's Letters to Molotov*, ed. L.T. Lih, O.V. Naumov, O.V. Khlevniuk, New Haven 1995, s. 130.

¹⁰ Raporty Lampsona z rozmów z Eugene'em Chenem, 10–16 XII 1926, FO 405/252A/F5413/1/10/Nos 359–387 [wszystkie archiwalia nie oznaczone inaczej pochodzą z londyńskiego National Archives].

Kominternu była szybka: 4 stycznia 1927 r. – ledwie parę dni po wyjeździe Lampsona – dyrygowany przez komunistę Li Lisana tłum wtargnął do brytyjskiej dzielnicy w Hankou, a komunistyczne źródła rozpropagowały wieść o urządzonych tam przez piechotę morską rzezi. W rzeczywistości nieliczni marines bronili się wyłącznie kolbami. Konsul Herbert Goffe zakazał otwarcia ognia, a wkrótce poddał koncesję; nie zginął ani jeden człowiek¹¹. Przybyły do Hankou przedstawiciel poselstwa w Pekinie, Owen O'Malley 19 i 20 lutego podpisał z Chenem zaskakujące porozumienie. Likwidowało ono specjalne dzielnice brytyjskie w Hankou i Jiujiangu (gdzie doszło do podobnych wydarzeń), jedynie za gwarancję traktowania poddanych i handlu imperium brytyjskiego na równi z chińskimi¹². Ów zawarty pod naciskiem Chamberlaina układ wzbudził wściekłość Brytyjczyków w Chinach, uznających go „nie za porozumienie, ale kapitulację”; nawet zwykłe kamry wobec swego szefa Lampson potrafił wybuchnąć, że „Foreign Office to gromada niedorajdów pozbawionych kręgosłupa”¹³. Była jednak siła oceniająca ów kompromis jeszcze surowiej. Jak wspominał wspólnegocjator z Hankou, syn ministra Chena, Percy, „aż do ostatniej chwili Michaił Borodin próbował wymóc na moim ojcu, by nie podpisywał porozumienia i pozostawił sprawy w zawieszeniu”¹⁴. Niebawem poseł niemiecki w Pekinie, Adolf Boyé, dobrze zorientowany w arkanach polityki ZSRR (współpraca zainicjowana w Rapallo przeżywała rozkwit), poinformował Lampsona, że:

Moskwa jest wściekła na porozumienie, ponieważ czują, że muszą gdzieś osiągnąć spektakularny triumf, (...) i ponieważ obawiają się, że umiarkowani [działacze KMT – J.P.] zdobyć mogą kontrolę nad Południem¹⁵.

W czasie negocjacji w Hankou, w Szanghaju lądował piętnastotysięczny brytyjski korpus ekspedycyjny. Nazwany oficjalnie Siłami Obrony Szanghaju (Shanghai Defence Force), wyposażony w broń pancerną i eskadrę RAF, twór ten był najpotężniejszą siłą, jaką kiedykolwiek skierowało do Chin mocarstwo zachodnie. Jego formalnym celem miała być ochrona dzielnicy międzynarodowej metropolii, w której mieszkała połowa białych przebywających w Chinach i mieściła się połowa zagranicznych inwestycji¹⁶. Przeciw lądowaniu SDF prasa komunistyczna podniosła larum, znajdujące wśród Chinczyków zrozumiałe odzew. Sytuacja była tym dramatyczniejsza, że główne siły ANR kierowały się właśnie na Szanghaj, broniony przez dywizje dwóch „panów wojny”: Sun Chuanfanga i Zhang Zhongchanga. Choć Londyn przykazał, że „wojska brytyjskie nie powinny w żadnych okolicznościach wchodzić w konflikt z Chińską Armia Narodową”, Szanghaj wydawał się znajdować w oku cyklonu. „Tutaj – pisał Arthur Hirtzel, podsekretarz stanu rządu Indii – jestem przekonany, rozegra się niepo- hamowana próba sił między Rosją [podkr. w oryginale – J.P.] a nami”¹⁷.

¹¹ Konsul Goffe do poselstwa w Pekinie, 4, 5 i 5 I 1927, FO 228/3157/14527/63,183/27/73, 196/27/85.

¹² Agreement Relative to British Concession at Hankow, 19 II 1927, FO 228/3188/6203/28.

¹³ Memorandum on the Hankow Agreement, b.d. [kwiecień 1927], School of Oriental and African Studies, London, China Committee Papers, ChAS/MCP/34; notatka Lampsona z 19 III 1927, FO 228/3188/4545/27/16.

¹⁴ P. Chen, *China Called Me. My Life Inside the Chinese Revolution*, New York 1979, s. 101.

¹⁵ Cyt. za: Lampson do Chamberlaina, 3 III 1927, FO 371/12402/F1998/2/10.

¹⁶ Konsul Sidney Barton do Chamberlaina, 19 II 1927 (lądowanie SDF), FO 12452/F1625/156/10.

¹⁷ Situation in China with Special Reference to Shanghai, 17 I 1927. Raport Szefów Sztabów, CAB 4/16/761-B; Hirtzela do Chamberlaina, 17 I 1927, FO 800/260.

Stojąc u wrót – jak się spodziewano – ostatecznego zwycięstwa, Sowieci wzmogli nacisk na „sojuszników”. 3 marca 1927 r. tajna dyrektywa kremlowskiego Politbiura nakazywała, aby:

(...) energicznie tworzyć chłopską, burżuazyjną i robotniczą bazę pod zarządem lewicy Kuomintangu (...), mając na celu wyrugowanie kuomintangowskich prawicowców, zdyskredytowanie ich politycznie i systematyczne pozbawianie ich pozycji w armii (...), wzmocnienie w armii pracy komórek kuomintangowskich i komunistycznych¹⁸.

Wykonując te dyrektywy, Borodin doprowadził 10 marca do pozbawienia naczelnego wodza ANR Czang Kaj-szeka funkcji przewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego KMT. Do rządu w Wuhanie weszło natomiast dwóch komunistów¹⁹.

Na podziały wewnątrz KMT Brytyjczycy liczyli od dawna, ale nie były one dla nich zbyt czytelne. Jeszcze w sierpniu 1926 r. dawny ochroniarz Sun Yatsena, kanadyjski Żyd, Maurice Cohen wyjaśniał konsulowi w Kantonie, że istnieje „walka w [chińskiej – J.P.] armii między sunyatsenistami i komunistami” i że „Czang nalegał na usunięcie Rosjan, ale nie otrzymał wystarczającego poparcia od innych”²⁰. Niespełna 40-letni dowódca ANR był jednak zagadką dla Brytyjczyków, i nie tylko dla nich. Japoński wiceminister spraw zagranicznych Debuchi Katsui skarżył się angielskiemu koleźce, że „Borodin trzyma Czang Kaj-szeka w zupełnej izolacji od cudzoziemców: nawet Saburiemu [Sadao, konsulowi w Hankou – J.P.] nie pozwolono go zobaczyć”²¹. Wiedziano, że przez pewien czas przebywał w Moskwie, znano też jego radykalne nieraz wypowiedzi, choć niektóre mogły wzbudzać zastanowienie. Jeszcze w 1925 r., pytany przez członków Chińskiej Izby Handlowej w Shantou, co sądzi o komunizmie, zwrócił uwagę, że przeciętny chiński *bourgeois* dysponuje dość skromnym kapitałem, rzędu 30 tys. chińskich dolarów.

Czy sądzicie, że w takich okolicznościach komunizm jest konieczny? Szczerze mówiąc, nie wierzę w to. Dlatego utrzymuję, że powinniśmy komunizować własność cudzoziemską, a nie chińską. Mam nadzieję, że wyjaśniłem Panom mój stosunek do komunizmu²².

21–22 marca powstanie, kierowane przez zdominowaną przez komunistów Ogólną Federację Związkową, opanowało Szanghaj. Powstał lokalny rząd tymczasowy; odmowa udziału ze strony wielu znanych osobistości przekształciła go w organ krypto-komunistyczny. Dopiero nazajutrz nadciągnęły regularne jednostki ANR, dowodzone przez gen. Bai Chongxi. Wydał on proklamację, że KMT „nie ma żadnych zamiarów odzyskiwania chińskich praw suwerennych siłą zbrojną lub środkami zagrażającymi życiu i mieniu cudzoziemców”²³, a jego podwładni zachowywali się nienagannie.

¹⁸ Cyt. za: A. Pantsov, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution 1919–1927*, Richmond 2000, s. 127–128.

¹⁹ Ibidem, s. 128; H.R. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, Stanford California 1951, s. 129; W. Rodziński, *Chiny w ogniu. Rewolucja w latach 1925–1927*, Wrocław 1983, s. 143–144.

²⁰ Konsul w Kantonie John Brenan do gubernatora Honkongu sir Cecila Clementiego, Rhodes House, Oxford, Clementi Papers, Box 2/file 1/f. 82–83.

²¹ Rozmowa chargé d'affaires w Tokio Maurice'a Petersona z wiceministrem spraw zagranicznych Debuchim, 22 I 1927, FO 262/1676/No 44, s. 37.

²² Wyjątki z mowy Czanga z 16 XII w: poseł Ronald Macleay do Foreign Office, 17 XII 1925, FO 371/11621/F622/1/10.

²³ Cyt. za: konsul USA w Szanghaju Gauss do Waszyngtonu, 23 III 1927, Foreign Relations of the United States 1927, vol. II, Washington 1942, s. 90.

Na tle tej pokojowej zmiany władzy wrażenie „straszliwie wstrząsające” (jak to ujął poseł Lampson²⁴) wywarły jednocześnie wypadki w Nankinie. Przed świtem 24 marca żołnierze z 2., 6. i 40. Armii ANR zaatakowali tam konsulaty brytyjski, amerykański i japoński oraz kierowany przez Amerykanów uniwersytet. Ranni zostali konsulowie brytyjski Bertram Giles i japoński Morioka Shohei, zabito dwóch Brytyjczyków, amerykańskiego prorektora Johna E. Williamsa (za to, że zbyt wolno podał napastnikowi zegarek) oraz dwóch księży katolickich: Francuza i Włocha. Wiele osób pobito, w tym liczne kobiety, które molestowano (choć żadna nie została zgwałcona). O 3.30 rano, by ratować życie zbiegów zabarykadowanych w budynkach, odezwały się działa brytyjskiego krążownika Emerald i dwóch niszczycieli USA. Według źródeł kominternowskich zginęło 7 tys. Chińczyków; naprawdę było ich trzech, bo okręty strzelały na pogrążonych w pustym placu²⁵. Uratowani cudzoziemcy zostali ewakuowani przez flotę.

Przerażony minister Chen, świadomy tego, co mogło nastąpić, usiłował początkowo obciążyć odpowiedzialnością wycofującą się z Nankinu armię przeciwników KMT²⁶. Wiarę dali mu tylko najbardziej stronnicy historycy²⁷. Akceptacja ich stanowiska wymagałaby odrzucenia dosłownie wszystkich relacji świadków, którzy rozpoznali w napastnikach oficerów i żołnierzy regularnej armii ANR, ludzi z Południa, nieznających miejscowego języka kantońskiego, niosących za to transparenty o treści: „Jedność ZSRR i Chin”, „Precz z brytyjskim imperializmem”²⁸. Przygotowanie zawczasu owych sloganów wyklucza tezę, by chodziło o spontaniczny akt grabieży i rozprzężenia. Szaleńcze przechyłają jednak ostatecznie przejęte w Pekinie 6 kwietnia 1927 r. dokumenty sowieckie. Zawierają one między innymi nadesłaną z Moskwy szczegółową instrukcję dla komunistów Państwa Środka, które kluczowy paragraf głosi:

Jest rzeczą konieczną zorganizować antyeuropejskie rozruchy. (...) Konieczne jest zastosowanie wszelkich środków, by poruszyć masy ludowe przeciw [dokument uszkodzony]. By doprowadzić do interwencji obcych [dokument uszkodzony – mocarstw?], nie wahać się użyć wszelkich środków, łącznie z grabieżą i masakrami. W wypadku starć z oddziałami z Europy obszernie wykorzystywać te incydenty w celach agitacji²⁹.

Według japońskiego historyka, Furuyi Kenji pogrom zorganizowali dwaj komuniści, komisarze polityczni 6. i 2. korpusu, Lin Zuhan i Li Fuchun.

Z punktu widzenia komunistów nawet ostrzeliwanie Nankinu [przez Anglosasów – J.P.] zostało przyjęte z wdzięcznością; poskutkowało intensyfikacją rewolucyjnego zapалу chińskich mas i stworzyło sytuację sprzyjającą przejściu przez komunistów kierownictwa rewolucji³⁰.

Plan Kominternu omal się nie powiódł, bowiem rozjątrzeni przedstawiciele mocarstw chcieli, jak podkreślali, nie śledztwa, ale kary dla winnych³¹. Poseł Lampson domagał się ni mniej, ni więcej tylko powieszenia dowódcy 8. Armii ANR gen. Chen

²⁴ List Lampsona do Victora Wellesleya, 29 III 1927, FO 371/12505/F4382/4382/10.

²⁵ Nankin Outrages: Report of Personal Experiences from March 23 to 25 by Consul General Giles, 9 IV 1927, FO 371/12481/F4899/1530/10; Giles do Lampsona, 2 IV 1927, FO 228/3162/5483/27/10.

²⁶ Teichman do Lampsona, 1 IV 1927, FO 228/3162/5551/27/23.

²⁷ M.in.: H.R. Isaacs, op. cit., s. 145; W. Rodziński, op. cit., s. 151.

²⁸ A. Iriye, *After Imperialism. The Search for a new Order in the Far East 1921–1931*, Chicago 1990, s. 128.

²⁹ Moskwa do attaché wojskowego w Pekinie, b.d. w: *Documents on Communism, Nationalism, and Soviet Advisers in China*, ed. C.M. Wilbur, J.L.-y. How, New York 1956, s. 16.

³⁰ K. Furuya, *Chiang Kai-shek. His Life and Times*, New York 1981, s. 190.

³¹ Lampson do Foreign Office, 4 IV 1927, FO 228/3162/7698/27/28.

Qiana i dwóch innych czołowych oficerów chińskich, spośród zaś młodszych „pewna ich część, powiedzmy jeden na dziesięciu, powinna być stracona publicznie, pozostali zaś ukarani w inny sposób”. Sir Miles domagał się ponadto drakońskich odszkodowań (92 mln funtów) oraz oddania przez władze chińskie honorów konsulom i flagom znieważonych mocarstw³². Chamberlain utracił wszakże te krwawe pomysły, wskazując, że domaganie się egzekucji wyszczególnionych osób przed ich osądzeniem to metody bolszewickie. „Wszelkie żądania wysunięte przez nas muszą być zgodne z naszymi tradycjami i mieć charakter, którego słuszność uzna zachodnia opinia publiczna”³³.

Po dwóch tygodniach zażartych sporów, 11 kwietnia 1927 r. pięć mocarstw – Wielka Brytania, USA, Japonia, Francja i Włochy – złożyło rządowi wuhańskiemu noty, mające w istocie charakter ultimatum. Było to pierwsze ich wspólne wystąpienie od czasu wojny światowej, a obecność w tym gronie USA, zawsze akcentujących swój izolacjonizm, dowodziła nie lada determinacji. Żądano kary, pisemnych przeprosin, zobowiązań powstrzymania dalszej przemocy i agitacji oraz wypłacenia odszkodowań.

Jeśli władze nacjonalistyczne nie okażą ku zadowoleniu zainteresowanych rządów swej gotowości bezzwłocznego zastosowania się do tych warunków [konkludowały złowieszczo mocarstwa], rzeczne rządy poczną się zmuszone podjąć takie kroki, jakie uznają za stosowne³⁴.

Wewnątrz Kuomintangu, nad którym zbierały się tak ciężkie chmury, zmieniło się jednak bardzo wiele. Czang Kaj-szek, który w czasie tragedii znajdował się w Wuhu, zmienił trasę i 25 marca przemknął jak meteor przez Nankin, przywracając porządek z pistoletem w dłoni. Według japońskiego konsula, generał „zabijał każdego, kogo przyłapał na plądrowaniu, i zamknął nankińską sekcję partii komunistycznej”³⁵. Celem Czanga był jednak Szanghaj, w którym liczyć mógł tylko na pojedynczą 2. Dywizję ANR. Lojalność dwóch pozostałych dywizji – zdominowanych przez prokomunistycznych oficerów – była niepewna, zaś podległe KPCh bojówki, dobrze wyposażone w zdobyczną broń, były liczniejsze od jednostek wiernych Czangowi i w dodatku kontrolowały administrację miasta. W tej sytuacji Czang Kaj-szek nawiązał kontakt z Zielonym Gangiem (Qingbang) – dawną antycesarską tajną organizacją, trudniącą się wówczas także działalnością mafijną, którą na swą stronę próbowali przeciągnąć również komuniści³⁶. Jednocześnie pertraktowano z Chińskimi Izbami Handlowymi w Szanghaju, które niedawno, w 1925 r., wyłożyły ponad milion dolarów na pomoc dla strajkujących w *settlemencie* robotników. Do tej pory jedynym źródłem finansowego wsparcia dla KMT był sowiecki agent Borodin, który rozdzielił w imieniu Kremla ponad 3 mln rubli – potrzebna była alternatywa³⁷. Według francuskiej badaczki:

³² Lampson do Chamberlaina, 11 IV 1927, FO 228/3162/6035/27/89.

³³ Chamberlain do Lampsona, 15 IV 1927, FO 228/3163/6615/27/29.

³⁴ Identyczne noty pięciu mocarstw, 11 IV 1927, FO 228/3162/6297/27/13; *Treaties and Agreements with and Concerning China 1918–1929*, Washington 1929, s. 216.

³⁵ Cyt. za: A. Iriye, op. cit., s. 128.

³⁶ Sprawę tę omawia B. Martin (*The Shanghai Green Gang*, Berkeley 1996, s. 99 n).

³⁷ C.M. Wilbur, *The Nationalist Revolution: from Canton to Nanking, 1923–28* [w:] J.K. Fairbank, *The Cambridge History of China*, vol. XII, Part I, s. 566.

Sojusz, który dopomógł Czang Kaj-szekowi, (...) został zawarty nie z prawym skrzydłem burżuazji, ale z tymi elementami, które były najbardziej narodowe, nowoczesne i do pewnego stopnia demokratyczne³⁸.

Londyn – wbrew późniejszym zarzutom – był niemal zupełnie nieświadomy szykującego się w Chinach zwrotu. 4 kwietnia konsul Sidney Barton donosił z Szanghaju, że „Czang jest coraz bardziej i publicznie atakowany przez partię komunistyczną”. Wiadomość ta nie wzbudziła rezonansu, podobnie jak informacja z 10 kwietnia, że „Czang jest zdecydowany pozbyć się czerwonych”³⁹. Brytyjski attaché wojskowy, płk V. Steward, przypominał, że:

Komuniści otwarcie się chępią, że mogą zniszczyć każdego generała, który wystąpi przeciw ich polityce, i dlatego wydaje się wielce wątpliwe, czy Czang Kaj-szek, [nawet] jeśli może utrzymać w ryzach własnych żołnierzy, chciałby zboczyć z wyznaczonego mu szlaku⁴⁰.

Tego samego zdania był zresztą Stalin:

Czang Kaj-szek może nie ma sympatii do rewolucji, ale prowadzi armię, i nie ma innego wyjścia, jak prowadzić ją przeciw imperialistom. (...) Może więc być wykorzystany do końca, wyciśnięty jak cytryna, a potem wyrzucony⁴¹.

W tej sytuacji rzeczywistość uderzyła w dyplomatów, szykujących się do interwencji w Chinach, jak grom.

Dziś rano [raportował 12 kwietnia z Szanghaju konsul Barton] wszystkie pozycje zajmowane przez uzbrojonych robotników (...) zostały zaatakowane przez ludzi Czanga. Dziesiątki uzbrojonych robotników zginęły; przejęto wielką ilość broni, w tym karabiny maszynowe i bomby⁴².

Skazanych w trybie doraźnym rozstrzeliwano w świetle reflektorów wojskowych ciężarówek. Przebieg akcji był barbarzyński, jak zwykle w ówczesnych Chinach, choć nagłośnie przez komunistów (i uwiecznione piórem André Malraux) wrzucanie jeńców żywcem do palenisk lokomotyw okazało się wymysłem propagandy Kominternu⁴³. Wymysłem były również rzekome tysiące zamordowanych – według zwykle dobrze poinformowanych i nieskłonnych do współczucia dla komunistów Japończyków do 22 kwietnia stracono 90 osób⁴⁴. Jednoczesne uderzenia podjęto w prowincjach Guangdong, Guanxi, Jiangsu i Anhui. „Była to krwawa wojna w celu wyeliminowania wewnętrznego wroga” – napisał potem współpracownik Czanga, Chen Lifu. „Muszę przyznać, że zginęło wielu ludzi niewinnych. Zapłaciliśmy wysoką cenę”⁴⁵.

³⁸ M.-C. Bergère, *The Chinese Bourgeoisie, 1911–37* [w:] ibidem, s. 806.

³⁹ Barton do Lampsona, 4 IV 1927, FO 228/3126/5671/27/35; Goffe (via Barton) do Lampsona, 10 IV 1927, FO 371/12401/F3461/2/10.

⁴⁰ Raport Stewarda w: Lampson do Chamberlaina, 6 IV 1927, FO 405/253/F4962/87/10.

⁴¹ Cyt. za: R.C. North, *Moscow and the Chinese Communists*, Stanford, California 1965, s. 96.

⁴² Report on the Situation in Shanghai, w: Barton do Chamberlaina, 15 IV 1927, FO 405/253/F5505/2/10.

⁴³ M.C. Wilbur, op. cit., s. 636; N.R. Clifford, *Spoils Children of Empire. Westerners in Shanghai and the Chinese Revolution of 1920s*, London 1991, s. 327.

⁴⁴ K. Furuya, op. cit., s. 208.

⁴⁵ Ch'en Li-fu, S.H. Chang, *The Storm Clouds Clear Over China. The Memoir of Ch'en Li-fu, 1900–1993*, Stanford California 1994, s. 62.

„Na Boga, co to wszystko ma znaczyć?” – zanotował jeden z pracowników poselstwa brytyjskiego na wieść o przewrocie⁴⁶. Osłupienie i niedowierzanie było powszechne. Sir Miles Lampson nie ufał nawet antybolszewizmowi zwycięzców:

Radzę, nie wierzyć Czang Kaj-szekowi ani nikomu innemu. (...) Byłoby dla nas ogromnie niebezpiecznie tak postąpić, i Bóg wie, gdzie możemy się znaleźć, jeśli tak postąpimy!⁴⁷

Ponieważ minister Chen doręczył 14 kwietnia odpowiedź na ultimatum mocarstw, którą te oceniły jako „bezczelną”, sztab brytyjski snuł ciągle plany karnego uderzenia na arsenały w Hankou i Hanyang⁴⁸. Rodziło się jednak zasadne pytanie, przeciw komu ma być skierowany ten atak. 17 kwietnia lewicowy rząd wuhański wydał komunikat wyklinający i wyrzucający Czang Kaj-szeka z partii i z rządu, nazajutrz jednak ten ostatni powołał w Nankinie własny gabinet z Hu Hanminem na czele. Podział Kuomintangu i prędko rozpad jego lewego, wrogiego Imperium brytyjskiemu skrzydła czynił niepotrzebnym wszelkie zbrojne wystąpienie.

Co się tyczy kary [oznajmił nie bez złośliwości 9 maja Chamberlain w Izbie Gmin], ci na wysokich stanowiskach, odpowiedzialni za nankińskie gwałty, zostali już ukarani z szybkością i całkowitością niezwykłą w ludzkich dziejach⁴⁹.

W Moskwie hiobową wieść o klęsce podano dopiero z dwudniowym opóźnieniem, 14 kwietnia. Stalin starał się ratować twarz. Na propozycję uczynnego Mołotowa nie protokołowano burzliwego posiedzenia Politbiura KC z tegoż dnia⁵⁰.

Trocki, rozwścieczony faktem, że (jak to ujął Leszek Kołakowski) „Czang Kaj-szek uprzedził ‘sojuszników’ i zabrał się pierwszy do ich wyrzynania”⁵¹, szydził teraz z towarzyszy, wołając:

Jest absurdem sądzić, że diabeł może być nawrócony (...), że użyje swoich rogów nie przeciw robotnikom i chłopom, ale wyłącznie dla czynienia dobra⁵².

Lew Dawidowicz wskazywał, że komuniści chińscy, zamiast współpracować z KMT, powinni po prostu wprowadzać władzę sowiecką. Nie wyjaśnił, niestety, jak mogliby, bez sił zbrojnych i wpływów w społeczeństwie, zdobyć władzę wbrew Kuomintangowi. Ten ostatni bowiem:

(...) ucieleśniał aspiracje narodowe o wiele lepiej niż partia komunistyczna, ponieważ ta ostatnia szukała inspiracji i otrzymywała rozkazy od obcego mocarstwa. (...) Obalenie cesarstwa w 1911 r., niezłomna osobowość Sun Yatsena, wielka liczba męczenników za sprawę dawały mu zasługi i prestiż, którym w sposób oczywisty nie mogła dorównać rewolucja październikowa⁵³.

Stalin próbował kontrataku, zmuszając studiującego w Moskwie nieletniego syna Czang Kaj-szeka do opublikowania w „Izwestiach” deklaracji: „Kaj-szeka (...), rewolucja jest jedyną rzeczą, jaką znam, i więcej nie znam cię jako ojca”⁵⁴. W wysłanym 1

⁴⁶ Notatka pracownika poselstwa w Pekinie, 16 IV 1927, podpis nieczytelny, FO 288/3163/6607/27/28.

⁴⁷ Lampson do Wellesleya, 27 IV 1927, FO 371/12505/F5296/43282/10.

⁴⁸ List Lampsona do Chamberlaina, 16 IV 1927, 800/260; plany uderzenia: posiedzenie rządu 27 IV 1927, CAB 23/54/28(27), dyskusja i załączniki.

⁴⁹ The Parliamentary Debates, Commons, series 5, vol. 206, London 1927, kol. 19.

⁵⁰ A. Pantsov, op. cit., s. 138.

⁵¹ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, Londyn 1988, s. 878.

⁵² Cyt. za: L. Bianco, *Les origines de la révolution chinoise*, Paris 1967, s. 105.

⁵³ J. Guillerma, *Histoire de Parti communiste chinois*, Paris 1968, s. 141.

⁵⁴ „Izwestia” 21 IV 1927, cyt. za: J. Taylor, *The Generalissimo's Son. Chiang Ching-kuo and the Revolutions in China and Taiwan*, Cambridge Mass. 2000, s. 43.

czerwca telegramie nakazywał chińskim komunistom rewolucję agrarną, pozbycie się „nędzników” (*mierzawcew*) i odpowiednią reorganizację rządu wuhańskiego⁵⁵. Szef dyplomacji tego ostatniego, Eugene Chen, zareagował słowami: „To oznacza wojnę między Kuomintangiem a partią komunistyczną”⁵⁶. Choć „Prawda” piórem Bucharina nawoływała do usunięcia z Kuomintangu „burżuazyjnego śmiecia i zdrajców wszelkiego rodzaju”⁵⁷, z lewego KMT wyrzuceni zostali właśnie komuniści. 27 lipca opuścił Wuhan stalinowski agent nr 1 Borodin, podsumowujący swoją misję słowami: „Gdy następnym razem chiński generał przybędzie do Moskwy i zawoła ‘Niech żyje rewolucja światowa’, lepiej od razu posłać po GPU”⁵⁸.

Na rozkaz Kremla komuniści chińscy podjęli desperackie próby wystąpień zbrojnych w Nanchangu, a następnie w prowincjach Honan i Hubei. Wszystkie zostały bez trudu stłumione przez ANR. Jednocześnie Wang Zhonghui, minister sprawiedliwości w rządzie Czang Kaj-szeka, rozpoczął z Brytyjczykami rozmowy w sprawie odszkodowań za wypadki nankińskie. Podkreślał, że jego rząd, jako jedyny prawowity, gotów jest wziąć na siebie odpowiedzialność, choć w chwili tragedii nie istniał, a jej sprawcami byli komuniści⁵⁹.

Trudno się oprzeć konkluzji, że ruch komunistyczny w Chinach, zarówno chiński, jak i rosyjski, poniósł ciężkie niepowodzenie [podsumowywał sprawę wicekonsul w Szanghaju, A.D. Blackburn]. Niemniej nie jest rzeczą bezpieczną zakładać, że niepowodzenie to jest permanentne. Są sygnały, że sami Rosjanie nie oceniają go jako takiego, ale spoglądają na swoje wycofanie się jako na tymczasowe pochylenie się przed burzą, i stąd, dalecy od porzucania swoich wysiłków, wprowadzają nowych ludzi i ustanawiają nowe kontakty, mając na celu podjąć na nowo grę przy najbliższej sposobności. (...) Niemniej (...) ogólny wniosek brzmi, że Trzecia Międzynarodówka definitywnie straciła grunt pod nogami w Chinach⁶⁰.

Ostatnim akordem dramatu była tak zwana Komuna Kantońska, proklamowana 11 grudnia 1927 r.

Nie był to po prostu lewicowy przewrót z tych, co się zdarzały tutaj w przeszłości [donosił konsul John Brenan], ale czysty i prosty komunizm, ze wszystkimi okrucieństwami i przemocą koniecznymi dla obalenia „kapitalistycznego” rządu⁶¹.

Bestialstwa komunistów, którzy wyznaczali nagrody za ludzkie głowy, przyćmił jednak prędko kuomintangowski generał Li Jishen, topiąc rebelię w krwi. Zbiegów uratował azyl na „imperialistycznym” terytorium Hongkongu.

W specjalnym oświadczeniu z 23 grudnia komisarz spraw zagranicznych Cziczerein gładko wyjaśnił powody klęski swego reżimu w Chinach. Okazało się mianowicie, że:

Podżeganie ze strony wszystkich imperialistycznych i białogwardyjskich grup w Szanghaju, Hongkongu i innych ważnych centrów (...) i obnażona z całkowitą pewnością inspiracja z Londynu (...) odegrały rolę nieledwie decydującą w rozpętaniu tych wydarzeń. Angielska imperialistyczna reakcja musi być uznana za główną siłę sprawczą kantońskiego rozlewu krwi oraz gwał-

⁵⁵ *Komintiern i idieja mirowoj riwolucii. Dokumenty*, red. J.S. Drabkin, Moskwa 1998, s. 602–603.

⁵⁶ T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution*, London 1930, s. 281.

⁵⁷ Cyt. za: A. Pantsov, op. cit., s. 151.

⁵⁸ Cyt. za: A.L. Strong, *China's Millions*, New York 1928, s. 242.

⁵⁹ Barton do Foreign Office, FO 371/12481/4930 i 4864/1530/10.

⁶⁰ Memorandum on Communism in China w: Lampson do Chamberlaina, 26 VIII 1927, FO 405/255/F4805/67/10.

⁶¹ Brenan do Chamberlaina, 16 XII 1927, FO 405/256/F357/7/10.

tów, mordów i wypędzeń (...). Komisarz przepowiedział też, że „owe okrutne akty nie pozostaną bezkarne”⁶².

Traf chciał, że proroctwu temu historia dopisała pointę. Mianowicie generał Li Jishen, główny sprawca barbarzyńskiej pacyfikacji Kantońskiej Komuny, miał po latach zdradzić Kuomintang i przejść na stronę komunistów. Wdzięczny Mao Zedong uhonorował go za to nie czym innym, jak prezesurą Towarzystwa Przyjaźni Chińsko-Sowieckiej.

⁶² Oświadczenie Cziczierina w związku z wydarzeniami w Kantonie, 23 XII 1927, Dokumenty Wnieszniej Politiki SSR, tom X, s. 559.